

Снежана Милосављевић Милић\*

Универзитет у Нишу  
Филозофски факултет

Департман за српску и компаративну књижевност

УДК 821.163.41-32.09 Станковић Б.

Оригинални научни рад  
Примљен: 30. 6. 2011.АПЕЛАТИВНЕ ФОРМЕ ПРИПОВЕДАЊА У ПРИПОВЕТКАМА  
БОРЕ СТАНКОВИЋА

У раду се анализирају три доминантна типа апелативног наратива у приповеткама Боре Станковића који су носиоци наративног, реторичког и комуникативног потенцијала приповедачевог говора. Указује се на дистинктивне функције спољашњег и унутрашњег наратера, те на његову повезаност са епистоларним и жанром дневника. Издвајају се стратегије читања у антитетичкој релацији у односу на ова два типа наратера

*Кључне речи:* апелативни наратив, реторичко питање, наратер, приповедач, стратегије читања

Иако нису учестале, апелативне форме приповедања у једном броју приповедака Боре Станковића носиоци су наративног, реторичког и комуникативног потенцијала приповедачевог говора. Дистинктивни чинилац овог типа нарације јесте лик „другог“ коме се приповедач обраћа. Тиме се овај наративни модус приближава дијалогу. Ипак, до правог дијалога не долази, јер нема непосредних повратних реплика. Уместо тога, повремено се наилази на цитирани „одговор“ или његову парафразу, онога коме се приповедач обраћа, али и таква реакција може потпуно изостати. Будући да је фигура другог као адресата/наратера/апострофираног читаоца<sup>1</sup> иманентна овим формама, тумачење реторичких, наративних и жанровских конвенција којима се мотивише њихово увођење подразумева и различите видове профилисања фигуре другог. Различите функције апелативног наратива<sup>2</sup> проистичу из различитих перспектива приповедача, као и из њиховог неједнаког

\* nezy@filfak.ni.ac.rs

<sup>1</sup> Наведени термини нису синоними. Док би адресат означавао онога коме је у комуникацијском процесу упућена порука од стране адресанта, апострофирани читалац би могао бити један тип адресата али и једна врста „наратера“. Према Џ. Принсу, наратер је посебан случај енкодирања или уписивања / исказивања једног «ТИ» у наративни текст, који може, али и не мора бити усаглашен са привидним адресатом тог текста и/или са његовим примаоцем. (Prince, 2003:57)

<sup>2</sup> Под синтагмом „апелативни наратив“ подразумевамо сваки облик наратива који се конституише путем експлицитне комуникативне ситуације, односно апострофирањем наратера.

композиционог размештања. Код Станковића срећемо сва три типа приповедачког лица – свезнајућег приповедача (треће лице), наратора (прво лице), ТИ-приповедача (друго лице). У погледу композиције уочава се избор између експозиционог маркирања и расутости унутар приповетке. Поред апострофе, доминантне фигуре које јачају реторичку страну апелативног наратива су реторичко питање, емфаза, метонимија и метафора. Његове карактеристике одређује, такође, и избор жанра. Епистоларни и дневнички жанр посебно актуализују овај наративни облик.

Пажљивим читањем у Станковићевим приповеткама уочавамо три типа апелативног наратива.

Када је апелативна форма приповедања усмеравана са реторичких позиција, комуникативна ситуација је маскирана а наратор је ближи имплицитном читаоцу (*Прва суза*, *Стари дани*). Овакав тип стереотипног усмеравања није композиционо маркиран и може се јавити на било ком месту. У приповеци *Прва суза* (1898) апелативна нарација подређена је портретисању главног јунака – Димитрија. Приповедач фингира дијалошку ситуацију увођењем лика наратора-колектива:

„Ко њега није познавао? Запитајте га кога за њега, и сваки ће вам одговорити:  
‘А, то је наш Димитрија!’“

Иако је у овом обраћању између спољашњег наратора<sup>3</sup> и ликова наративног света имплицитан један хипотетички, могућ сусрет, (па чак и дијалог!), ипак је очигледно да је апострофирани наратор много ближи приповедачу, него јунацима. Дистанцу открива присвојни придев из реченице којој претходи цитирани одломак: „А тај **њихов** Димитрија беше за чудо, к’о нико развијен.“ (Подв. С.М.М.) Емфатичко истицање става употребом еротеме<sup>4</sup> указује на јачи реторички учинак приповедачевог говора о лику у уводном делу приповетке.<sup>5</sup> У наредном примеру претпоставка приповедача садржи опет потенцијални цитат наратора са истом функцијом мотивације лика. „Да кажете е је био немарљив, није.“ У овом примеру приповедач хипостазира коментар наратора, чиме је поново импликована њихова међусобна блискост. Премда испрекидана, дијалошка нит се и трећи пут уочава у примеру: „Човек млад, самац, а господин, па шта ће боље?“ Варирање облика реторичког питања, сада у антипофору,<sup>6</sup> указује на доследну употребу апелативне нарације, и када се са главног лика пређе на друге ликове. Та чињеница иде у прилог нашем закључку да је апелативна приповедна форма једна од бројних реторичких стратегија која унутар наратива може бити „употребљена“ за различите циљеве.

<sup>3</sup> О подели наратора на спољашње и унутрашње видети: Жан Русе, „Да ли је потребно говорити о наратору“, Како укротити текст, зборник радова, Подгорица, 1999, стр. 413–423.

<sup>4</sup> Еротема је облик реторичког питања на које је одговор самоочигледан, односно, то је тврдња у облику питања.

<sup>5</sup> У овом делу реторичко вођење има далеко важнију улогу јер се њиме усмерава правац карактеризације лика и читалачке рецепције лика.

<sup>6</sup> Антипофора је облик реторичког питања на које одмах следи једнозначан одговор.

Приповедачево несумњиво „препознавање“ наратера у сва три цитирана примера индикативни је показатељ најстаријег типа апелативног наратива. Преузет из дуге традиције усменог приповедања, овај тип је у уметничкој наративној прози изгубио првобитни природни контекст који је подразумевао истовремено присуство казивача и слушалаца приче у времену и простору. Обраћање је тиме постало конвенционална форма, препознатљиво средство унутар реторичких залиха које су стајале приповедачима на располагању. Ипак, сачувана је претпоставка о поверењу, „наративном уговору“, како би рекао Џ. Калер, између преносиоца и прималаца приче. „Сувласника“ тог уговора теоретичари рецепције двадесетог века ће назвати имплицитним читаоцем.<sup>7</sup> Управо је њему најближи наратер у овој конвенционалној форми апелативног наратива. Отуд утисак о његовој безличности и „лажном“ присуству којим је само маскирана ауторитативност реторичких стратегија.

Комуникативни потенцијал нарације још више долази до изражаја у приповеци *Стари дани* (1900). Већ на самом почетку приповедач се обраћа наратерима. Повишени тон реторичког питања (антипофоре) отвара привидни дијалог. Уместо мотивацији лика, као у претходним примерима, сада је приповедачева реторика усмерена на хронотоп приче.

„Шта има сад тамо да видите? Ништа. Проста, мала варошица, опкољена виноградима и брдима.“

Док је у *Првој сузи* наратеру приписиван само коментар, у овој приповеци наратер постаје хипотетички учесник у наративном свету, приближавајући се лику.

„С удаљене станице **довезете се** кроз винограде. Од ‘баждарнице’ **силазите** широким, пространим улицама, које бивају све тешње и тешње, што се више улази у варош. (...) **Скрените** на десно, среска канцеларија.“ (Подв. С.М.М.)

Неименованом посматрачу, као путнику *странцу*, (његов дословни и симболички статус у наративном свету),<sup>8</sup> приповедач описује један типични летњи дан у паланци. Тај опис је, заправо, својеврсни цитат наратеровог гледања којим се аутентизује књижевна слика. Метонимијски сведен на „око“, овакав наратер је фигура унутар које се укршта неколико аспеката пријема: имплицитни читалац (интерпретативна стратегија текста), интенција приповедача (његово друго ЈА) и читање реалног читаоца. Нагли прелаз са ТИ-нарације и садашњег времена на ретроспективни наратив постигнут је помоћу реторичког питања –

<sup>7</sup> У књизи *Имплицитни читалац* Изер на примеру анализе Филдинговог романа велику пажњу посвећује „контролној функцији“ којој служи разговор аутор – читалац. „Тај цијели сигнални комплекс могао би се означити као експлицитно управљање читаоцем; усмјерен је томе да имплицитно управљање приведе потпуној ефикасности.“ (Iser, 1972:81–93) Овде не желимо да отварамо питање Изеровог пренаглашавања усмеривачких стратегија у процесу читања.

<sup>8</sup> У лику путника препознајемо модерну варијацију једног старијег конвенционалног, иницијалног мотива – топоса (долазак путника у непознато место), који је у прози 19. века често мотивацијско средство на почетку приповедања и којим се обично уводи дескрипција хронотопа. (Милосављевић Милић, 2009:146)

пузме<sup>9</sup> и протеста којим се наратер од пасивног посматрача претвара у кривца, одговорног за описано стање ствари.

„Али доста! Нашта ово? Све је ово тако сирово, масно! Нећу то... Старо, старо ми дајте!“

Након уводног оквирног дела, апелативни наратив није активиран у даљем делу приповетке, осим једне конвенционалне еротеме, на каву смо наишли у приповеци *Прва суза*.<sup>10</sup>

Балансирање између емпатије и дистанце у односу приповедача и наратера јавља се и у другом типу апелативног наратива, с тим што сада Станковић надилази конвенционално реторичко вођење активирањем његове наративне улоге. Пример налазимо у приповеци *Нушка* (1899). „Дијалошки“ почетак приче у форми ТИ-нарације сличан је по тону и граматичким средствима (приповедачки презент), као у *Старим данима*, али претпостављени наратер није више само пасивни посматрач. Описом његових емоционалних реакција и душевних прелома заправо је сугестивно припремљен (мотивисан) психолошки аспект јунака-наратора.<sup>11</sup>

„Већ у вече и које како. Забуните се, заборавите и заспите. Али, кад вас ноћу пробуди месечево сијање – а он баш упро у лице – не знате да се једва дише. Гледате, гледате, па... Море, и земља је тамо друга! Лежите и пружате се слободно и поверљиво по њој као поред мајке.

Пукне ли лето, у кућу се не завирује. Сем што се износе или уносе спаваће хаљине и готови јело, остало све у дворишту, у башти. Не знате како је то кад се у вече попрска двориште, простру асуре, душеци и јоргани. Лежите, а мирише овлажена прашина. Месец сија, те се црне старе, зелене већ обрасле маховином ћерамиде на кућама. Чисто не смете да дахнете. Ако се накашљете, страх вас хвата, јер се само ваш кашаљ чује и ништа друго. Загњурите главу у јорган, удишете мирис скоро опрана чаршава, слушате како попац у огњишту из кујне цврчи, из баште како шушти лишће. Како скачу по дрвећу и цбуновима још незаспале птице, до вас, у бунару, како капље вода са овлажених каменова, а одозго из циганске махале једва допире зурла, која танко шишти и чује се далеко, далеко...“

Опширност овог апелативног наратива садржи појачани емоционални став приповедача којим се заводи читалац да би читање надишло неутрални и помало

<sup>9</sup> Пузма је облик реторичког питања којом се исказује протест.

<sup>10</sup> У приповеци *Стари дани* “јасно је назначена дистинкција између приповедног и приповеданг времена, као и између доживљајног и приповедајућег ЈА-наративног субјекта. На композиционом плану ова поларизација је видљива у издвојеном уводном оквиру, као и по реторичком, на махове патетичном гласу приповедача.“ (Милосављевић Милић, 2009:145)

<sup>11</sup> “Истицање подвојености и разлике у опозицији овде – сада и тамо – онда симболички је знак нараторове егзистенцијалне распоућености.“ (Милосављевић Милић, 2009:159)

дистанцирани сусрет са текстом и постало његово безусловно прихватање. При том ћемо се сложити са Изером да је читаочево партиципирање блиско повезано са естетским доживљајем који књижевни текст нуди. „(...) између предавања илузији и проматрања илузије, читалац настоји успоставити равнотежу. И управо та операција уравнотеживања формира естетски доживљај који нам нуди књижевни текст.“ (Izer, 2003:152)

Као последица тога што се спољашњи наратер подвргава већем степену аутентизације постајући истовремено метафора јунака (дживљајног ЈА), јавља се његово удаљавање од потенцијалног пријема наративне публике. И овде можемо навести исти закључак који смо истакли проучавајући наратере српског романа XIX века: „што су видљивији знаци његовог присуства, што је већи степен његове профилисаности и карактеризације, утолико је и веће његово разилажење са наративном публиком као и са имплицитним и актуелним читаоцем.“ (Милосављевић Милић, 2008:192) У таквим случајевима комуникативне формуле имају много већи наративни него дијалогски потенцијал.

Претходна констатација се у пуној мери може проверити на трећем типу апелативног наратива, који срећемо у Станковићевим приповеткама *Мојим знанцима* (1930), *Увела ружа* (1899) и *Наступ* (1930). У њима су специфичне жанровске конвенције дневника (*Увела ружа*) и епистоларне форме (*Наступ*) оно што одређује његову природу и улогу. Идентитет наратера је при том значајно промењен - уместо спољашњег наратера и маске доживљајног ЈА, јавља се унутрашњи наратер, лик који припада свету наративне фикције.

Профилисање наратера као колективног јунака садржано је већ у наслову приповетке *Мојим знанцима*. Иако нема експлицитних жанровских показатеља, ова кратка приповетка личи на писмо или дневнички запис у коме се адресат обраћа блиским особама. Ту блискост открива исповедни тон, емфатички, патетични призив анаценозе,<sup>12</sup> ритмизација реченице. Приповедач у првом лицу истовремено је јунак који кроз сећање евоцира слику родног краја и топлину дома. Сцена сусрета са мајком заправо је ретроспективна слика која је фигурама антитетичког паралелизма измештена у виртуелни наратив, или, према терминологији Ц. Принса, „disnarrated“. (Prince, 1989:22) И наратери-ликови присутни су још само у приповедачевој носталгичној имагинацији, али не и унутар приче. Приповедач се тако обраћа двоструко одсутним наратерима и то је оно што апелативној експозицијској нарацији даје особени поетички призив.

„Мада сам знао да вас нећу наћи, опет сам вам пошао, моји мили и драги знанци.

Зашто толико на вас мислим и што ми се толко намећете?

Ја сам знао да ме неће нико тамо дочекати.“

<sup>12</sup> Анаценоза је облик реторичког питања упућеног некој стварној или замишљеној особи.

Иако се апелативни говор појављује само у овде цитираном делу, на почетку приповетке, он интонацијски и реторички најављује и предодређује други, драмско-наративни део приповетке. Наратери стога не значе само оно што је насловом сугерисано, већ су метафоричко-метонимијска замена „старих дана“ и изгубљеног дела јунаковог сопства. Могућ је само сусрет (у виртуелном простору текста), приповедача и наратера, али не и онај жељени, „стварни“ сусрет јунака и апострофираних ликова приче. „Наиме, као што у фигури наратора разликујемо приповедно и доживљајно ЈА и њима иманентне различите временске равни, тако и у фигури оваквог наратера издвајамо ТИ-јунака и ТИ-адресата.“ (Милосављевић Милић, 2008:177)

Да се апелативни наратив може читати управо као метафора жеље за изгубљеном блискошћу, потврђује нам Станковићева приповетка *Увела ружа*. У овој приповеци долази и до израженијег јачања наративне на рачун комуникативне улоге апелативних форми. (Margolin, 1990:425–446) Унутрашњи наратер је сада један од јунака, главних ликова приче и за разлику од претходних, родно неодређених наратера, реч је о девојци, Стани, некадашњој љубави јунака – аутора дневника. Интроспекција, примерена „дневничком запису“ (експлицитној жанровској одредници), и монолошком исповедном тону, сада је маскирана ТИ-нарацијом која у целини обликује наратив ове приповетке. С обзиром на то да активирање комуникације са наратером нема дистинктивни карактер у односу на преовлађујући наративни исказ (као у претходним приповеткама), улога овог апелативног наратива је другачија.<sup>13</sup> Његов наративни и реторички потенцијал мање се налази у конвенционалним стереотипима а далеко више у наративном фикцијом аутентизованом саодносу јунака – наратора и вољене девојке којој се обраћа. Због тога се у овом случају може говорити о најмање две комуникативне равни текста: једна се тиче релације наратора и унутрашњег наратера, а на другој се успоставља интеракција текста и имплицитног читаоца.<sup>14</sup> Немогућност преклапања ових равни проистиче из чињенице на коју смо већ указали – карактеризација наратера као књижевног лика онемогућава његово поистовећивање са стратегијама читања које текст нуди. Такође, доследно коришћење другог лица нарације даје комуникацији приповедача са фигуром читаоца само имплицитни статус.

Према типу приповедача (прво лице), и наратера (унутрашњи наратер), *Увелој ружји* слична је приповетка *Наступ*. У жанровском погледу, али и по тону и тематици, ова приповетка представља својеврсни изузетак у Станковићевом стваралаштву. Уочавамо у њој и необичну динамику приповедних поступака,

<sup>13</sup> О овој приповеци смо опширније писали у студији „Лудички субјект у наративној игри – о једном типу second -person приповедања „ (Милосављевић Милић, 2009: 171). Стога смо овде само укратко назначили основна полазишта за тумачење њене комуникацијске структуре.

<sup>14</sup> Ова друга равна комуникације садржана је у сваком књижевном тексту. Апелативне форме могу додатно на њу скренути пажњу, али то никад нису исте равни комуникације.

односно наративних гласова, што ствара утисак композиционе фрагментарности и смисаоне неусаглашености. Такође, у овој се приповеци, више него на другим местима код Станковића, осећа наметнута интенција, критички став који је требало да буде идејно тежиште приче. По концепцији главног јунака (сиромашни младић, пореклом из паланачке средине, захваљујући урођеној интелигенцији и снажљивости, након школовања у иностранству постаје каријериста без идеала чији је живот крајње испразан), као и у погледу формалних карактеристика, *Наступ* свакако припада првом таласу српске модернистичке прозе. Разлог што је ова приповетка у критици (ипак незаслужено!) остала незапажена, вероватно треба тражити у њеној естетској недовршености и утиску да је у њој писац остао негде на пола пута.<sup>15</sup> За нас је овом приликом важно да приповетка припада оној групи Станковићевих дела која садрже апелативни наратив.

Уводни део (прва глава) дат је у епистоларној форми, у облику неколико писама које главни јунак, Жорж, пише свом познанику из родног краја, Јаши. Ова су писма замишљена и као одговор на Јашина писма чији се садржај само местимице препричава. За разлику од комуникативне ситуације у *Увелој ружји*, сада су адресат и адресант међусобно супротстављени на идеолошкој, политичкој равни.

„Хоћеш силом да будеш оригиналним. Знам ја да си ти онај из ‘четрдесетих година’. Ниси требао на то да ме опомињеш, а још мање дајеш лекције и читаш моралне придике. Могу да разумем твој јед и бол. Али ја нисам томе крив. Крив си ти што си хтео у народ и за народ!“

Праву функцију ове преписке, увођење главног јунака, откривамо већ у другој глави од које се прелази са првог на треће лице приповедања. У том контексту, епистоларни почетак приписујемо ауторском приповедачу и његовом покушају да документом (писмом) аутентизује причу која следи. Унутар приповетке налазимо још једно интерполирано писмо, али сада оно које јунак пише мајци. По доминацији наративне над комуникативном функцијом (писмо-маска), по исповедном тону јунаковог кајања, по концепцији наратеровог лика као жртве, по доследном ретроспективном захвату, ово писмо у свему подсећа на апелативни наратив из приповетке *Увела ружја*. При том му разлика која проистиче из удвајања приповедних гласова даје један додатни квалитет који не постоји у претходној приповеци. Реч је о наговештају драме писања, коју омогућава дистанца између приповедача и „аутора“ писама, односно, јунака приповетке. Тренутак када јунак не може више да исповеда мајци сопствену моралну „наготу“, те стога прекида писмо, објашњен је приповедачевим речима: „Он је могао само да гледа себе, даље, у Паризу, после кад се је вратио, све то само да гледа, а никако да пише о томе...“ Посредничка улога свезнајућег приповедача на овај начин је оба епистоларна уметка у потпуности подредила

<sup>15</sup> Приповетка, иначе, нема прави завршетак, то јест, завршава се прекидом у једној драматичној дијалошкој сцени.

карактеризацији јунака адресата, при чему су ликови адресанта, као антитеза јунаку, добили мотивацијску улогу.<sup>16</sup>

Описани примери апелативне нарације доводе нас до закључка да су промене у комуникацијској структури текста посебно изражене при прелазу са спољашњег на унутрашњег наратера, односно, да природа апелативне нарације битно зависи од типа наратера. Стратегије читања које су њиме импликоване и које се не могу одвојити од смисаоног исходишта текста, заправо се морају посматрати у антитетичкој релацији у односу на дистинкцију ова два типа наратера. Можемо закључити да ће апелативни наратив са спољашњим наратером одликовати: непостојање емоционалног односа између њега и приповедача, реторичка питања којима се јача ауторска интенција и експлицитно усмерава читање, фокусираност на имплицитног читаоца, функција наратера као метонимијске фигуре читаоца, блискија повезаност са традиционалним приповедним конвенцијама, нарочито у погледу мотивацијског система и миметичких ефеката. Насупрот томе, апелативни наратив са унутрашњим наратером карактерише: наглашен емоционални однос између приповедача и наратера-јунака, реторичка питања којима се наглашава емфаза и субјективно учешће приповедача, док је активирање стратегија читања у другом плану, читалац који је дистанциран, наратер као метафора читаоца. Овакав ће наратив бити и знак модерне приповедне прозе коју на почетку XX века обележава исповедни тон, субјективност наративног гласа и интерес за психолошки аспект лика.

Зато активирање апелативних форми у приповеткама Боре Станковића није само израз пишчевог традиционализма и прихватања приповедних конвенција, већ и показатељ свежег, креативног и иновативног односа аутора према овим стратегијама писања и читања.

## Извори

Борисав Станковић, *Увела ружа и друге приче*, Сабрана дела Борисава Станковића, књига прва, Београд, 1991.

Борисав Станковић, *Божји људи и друге приче*, Сабрана дела Борисава Станковића, књига друга, Београд, 1991.

<sup>16</sup> Ако бисмо упоредили ову Станковићеву приповетку са приповеткама написаним у епистоларној фарми код Симе Матавуља (*Београдска деца*) и Лазе Лазаревића (*Швабица*), закључили бисмо да су Станковићеве претходници са много више успеха искористили жанровски потенцијал епистоларне форме.



## Литература

- Жан Русе, 1999: „Да ли је потребно говорити о наратору“, *Како укротити текст*, зборник радова, Подгорица
- Волфганг Исер, 2003: „Процес читања (један феноменолошки приступ)“, Зденко Лешић, *Постструктуралистичка читанка*, Сарајево
- Wolfgang Iser, 1972: *Der implizite Leser*, Munchen
- Gerald Prince, 2003: *Dictionary of Narratology*, University of Nebraska Press
- James Phelan, 1994: „Self-Help for narrate and narrative audience: how I and You – read How – Lorrie Moore’s short story ‘How’ from the collection Self.Help – Second-Person Narrative“, *Style*
- Снежана Милосављевић Милић, 2008: *Прича и тумачење*, Београд.

Snežana Milosavljević Milić

## APPELLATIVE FORMS OF NARRATION IN SHORT STORIES BY BORA STANKOVIĆ

### Summary

In short stories by Bora Stanković we notice three types of appellative narration which are the carriers of the narrative, rhetoric and communicative potential or the narrator’s speech. Apart from the apostrophe, dominant figures that strengthen the rhetoric side of the appellative narration are rhetoric question, emphasis, metonymy and metaphor. When the appellative form of narration is guided to rhetoric positions, communicative situation is masked and the narrator is closer to the implicit reader (*Prva suza, Stari dani*). This kind of stereotype guiding is not compositionally marked and can occur in any place. Balancing between empathy and distance in the relationship of a story-teller and a narrator occurs in the second type of appellative narrative where the conventional rhetoric guiding is surpassed by activation of its narrative role (*Nuška*). Then the psychological aspect of the hero-narrator is motivated by the description of emotional reactions. The third type of appellative narrative determines specific conventions of a genre of a diary and epistolary form (*Mojim znancima, Uvela ruža, Nastup*). Instead of external narrator and the mask of the experienced *I/me/myself*, there is an inner narrator, a character who belongs to the world of narrative fiction. The strategies of reading suggested by appellative narratives have to be observed in antithetical relation in relation to the distinction of the two described types of narrators.

